

ΚΑΒΑΛΑ

επανάχρηση ή το bric-à-brac των μνημείων

Αρίστη Παπαδοπούλου

Αρχιτέκτονας, Επίκουρη καθηγήτρια ΑΠΘ

Οι μετέπειτα κάτοικοι της πολιτείας που θα περιεργάζονταν τις σκεπασμένες επιγραφές του Ιμαρέτ θα αδυνατούσαν να διαβάσουν τη δυσανάγνωστη αραβική γραφή και δε θα διακρίναν κανένα από τα αναγραφόμενα προτερήματα του ιδρυτού του. Δε θα αναγνωρίζουν τα κλητά του και θα προσπερνούν αδιάφοροι εμπρός από την ευσταχίαντα και τη γενναϊοδώρια του προς τη γενέτειρα, τότε που αυτή είχε καταστεί τόπος διαμονής των σοφών. Δε θα είναι σε θέση να ανησυχούν τον πόθο της αθανασίας του και δε θα υποπέσουν καν τη σημασία του ελάχιστου της ζωής του Μωχάμετ Αλή.

Διαμαντής Αεμίτης. Το ελάχιστον της ζωής του¹

1. Χάρτης του ιστορικού κέντρου Καβάλας. Αποτύπωση Ισογειών (αποτύπωση ΑΠΘ, 1992). Διακρίνονται: α. το Ιμαρέτ (Α), και β. το κονάκι του Μουχαμάντ Αλί Πασά και η ρωσική πλατεία (Β).

Παρά τις προσδοκίες, είναι κοινή διαπίστωση ότι στο ιστορικό κέντρο της Καβάλας ο οικισμός απαξιώνεται, οι ασυμβίβαστες κατασκευές πληθαίνουν, το απόθεμα ιστορικών κτιρίων μειώνεται και τα μνημεία είναι ερειπωμένα. Οι συζητήσεις που έγιναν κατά καιρούς είχαν στόχο τη δραστηριοποίηση διαφόρων φορέων που θα αναλάμβαναν ειδικά προγράμματα για τον οικισμό και τα μνημεία του.

Και ενώ κάτοικοι και υπηρεσίες του οικισμού αυτοσχεδιάζουν χωρίς ορισμένο πλαίσιο αναφοράς, μαθαίνουμε για το επενδυτικό ενδιαφέρον της ΙΜΑΡΕΤ ΑΕ και την απρόβλεπτη Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/ΒΙ/Φ37/69869/2278, που αφορά τη λειτουργία των δύο από τα βακουφικά μνημεία του οικισμού: του Ιμαρέτ και της κατοικίας του Μεχμέτ Αλή. Παρά τις αισιόδοξες διατυπώσεις του Νόμου 1490/8 (ΦΕΚ 172/Α/13-11-1984), που σύμφωνα με τα Πρακτικά της Συνόδου των Αντιπροσωπειών Ελλάδας και Αιγύπτου (7.11.1984) προβλέπει τη συντήρηση και αναβίωση των ακινήτων «επ' ωφελεία μορφωτικών σκοπών των δύο πλευρών», η υπουργική απόφαση επιτρέπει τη λειτουργία του Ιμαρέτ ως ξενοδοχείου και τη λειτουργία του σπιτιού του Μεχμέτ Αλή ως εστιατορίου. Είναι προφανές ότι η αξιοποίηση των μνημείων από επενδυτές έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του δημόσιου χώρου και τη σύνδεση των προοπτικών αυτών των μνημείων με τη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης, την οποία κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί σε βάθος χρόνου.

Η βασική μας ένσταση αφορά τη μετατροπή της κατοικίας του Μεχμέτ Αλή σε εστιατόριο. Δεν πρόκειται για τυπικό παραδοσιακό σπίτι αλλά για μοναδικό δείγμα αρχιτεκτονικής του ιδιωτικού χώρου, το οποίο προσφέρεται για ιστο-

ρικές, αρχιτεκτονικές και ανθρωπολογικές αναγνώσεις. Επιπλέον, με αφετηρία το κονάκι του Μεχμέτ Αλή, έγιναν δύο ιστορικές αστικές παρεμβάσεις στον οικισμό. Η πρώτη έγινε με την κατασκευή του Ιμαρέτ, αφού καθαίρεθηκε μεγάλος αριθμός κατοικιών, και η δεύτερη με τη δημιουργία –στο περιβάλλον της κατοικίας– της βασιλικής πλατείας, την οποία κοσμεί το αγαλμα του ηγεμόνα. Σε αυτή τη διαμόρφωση εντάχθηκε το κονάκι του Μεχμέτ Αλή, το οποίο στο μεσοπρόθεμο άρχισε να λειτουργεί ως μουσείο.

Ο Μεχμέτ Αλή (Μουχαμάντ Αλί Πασάς, 1769-1848), ιδρυτής της τελευταίας αιγυπτιακής δυναστείας, ζήτησε τα πρώτα του χρόνια στην Καβάλα, όπου τα μέλη του ευρύτερου οικογενειακού του περιβάλλοντος είχαν τιμηθεί με διάφορα αξιώματα. Όταν αργότερα διακρίθηκε για τη συμβολή του στον αφαρισμό των Μαμελούκων και αναγνωρίστηκε από το Σουλτάνο ως αντιβασιλεύς της Αιγύπτου (1805), ανανέωσε όλους τους βασικούς τομείς της χώρας: τη γεωργία, τη βιομηχανία, το στρατό. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, τόσο ο ίδιος όσο και οι διάδοχοί του στηρίχθηκαν στις γνώσεις δυτικών εμπειρογνομώνων και αξιοποίησαν τη δραστηριότητα του ελληνικού στοιχείου, που είχε εγκατασταθεί στην Αίγυπτο απολαμβάνοντας ειδικά προνόμια. Οι εκσυγχρονιστικές διαθέσεις των νέων ηγεμόνων της Αιγύ-

2. Η βασιλική πλατεία με τον έφιππο ανδριάντα του ηγεμόνα, και το κονάκι του Μουχαράντ Αλί Πασά.

που δεν αγνόησαν την αρχιτεκτονική των πόλεων.

Μεταξύ των ετών 1817-1821, ο Μεχμέτ Αλή δώρισε στην Καβάλα το κτίριο του Ιμαρέτ, το οποίο καταλαμβάνει μια οικοδομική νησίδα. Το συγκρότημα αποτελεί όψιμο παράδειγμα εφαρμογής του θεσμού των βακουφιών σε μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία εμφανίζονται οι πρώτες δυτικές επιρροές. Εξαιτίας του μεγέθους του και της σημασίας του, το συγκρότημα, που στεγάζει εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές λειτουργίες, συμβάλλει στην αναδιάρθρωση του αστικού χώρου. Η τυπολογία του Ιμαρέτ ακολουθεί τη χαρακτηριστική διάταξη κτισμάτων ομαδικής διαβίωσης, που αναμφισβήτητα είναι επηρεασμένη από το μοναστηριακό πρότυπο. Παρόλο που το κτίσμα έχει χάσει την αρχική (ιεροδιδασκαλείο-πτωχοκομείο) αλλά και τη μεταγενέστερη (στέγαση προσφύγων) χρήση του, εξακολουθεί

3. Το κονάκι του Μουχαράντ Αλί Πασά.

4. Το ιστορικό κέντρο Παναγία Καβάλας. Άποψη από το λιμάνι.

να αποτελεί μείζον οργανωτικό στοιχείο του αστικού χώρου.

Η τελευταία σημαντική αστική παρέμβαση στον οικισμό έγινε την περίοδο του μεσπολέμου, με τη μετατροπή της κατοικίας του Μεχμέτ Αλή σε μουσείο και τη διευθέτηση του περιβάλλοντος χώρου. Μεταξύ των ετών 1925-1939 αποφασίστηκε, με πρωτοβουλία της αιγυπτιακής κυβέρνησης και με τη σύμφωνη γνώμη της ελληνικής, η διάσωση και η αξιοποίηση του αρχοντικού του Μεχμέτ Αλή, με τη δημιουργία ευρύτατου υπαίθριου χώρου. Η διάνοξη έγινε στην περιοχή που βρίσκονταν εγκαταλελειμμένες κατοικίες Ελλήνων που είχαν συγκεντρωθεί γύρω από την ορθόδοξη εκκλησία της Παναγίας και εγκαταστάθηκαν αργότερα (1864) εκτός των τειχών. Σύμφωνα με την τότε κυρίαρχη αντίληψη για την απελευθέρωση των «μνημιών», καταδαρίστηκαν πολυάριθμα κτίσματα και η κατοικία αποσπάστηκε από τον περιβάλλοντα πολεοδομικό ιστό.

Ωστόσο, το σχέδιο που υλοποιήθηκε διακρίνεται για την ποιότητα της σύνθεσης.

Νότια από την κατοικία δημιουργείται ανοικτός δημόσιος χώρος στα πρότυπα των βασιλικών πλατειών, με έφιππο ανδριάντα του Μεχμέτ Αλή στο κέντρο, έργο του γλύπτη Κ. Δημητριάδη. Στη βόρεια πλευρά έχουμε διαδοχικούς αναβαθμίσιμους με φυτεύσεις, ενώ απέναντι από την κατοικία υπάρχει ημικυκλική απόληξη με χαμηλό τοίχο. Ανατολικά, προς τη θάλασσα, δημιουργείται σε χαμηλότερη στάθμη δεύτερη πλατεία, ενώ και οι δύο πλατείες συνδέονται με διπλή μνημειακή συμμετρική κλίμακα. Ταυτόχρονα διανοίγεται ο κύριος άξονας προσπέλασης, η οδός Θ. Πουλιδίου, παράλληλα στο Ιμαρέτ. Για την όψιμη αυτή «νεοκλασική» αστική διευθέτηση υπήρξε συνεργασία μεταξύ Αιγυπτίων και Ελλήνων, καθώς στη μελέτη διαμόρφωσης συνέβαλαν ο μηχανικός από την Καβάλα Καλοκάρδης και οι αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Συγκοινωνιών.

5. Το Ιμερέτ στο μέτωπο της θάλασσας.

Στους σύγχρονους τουριστικούς χάρτες, στο υπόμνημα των μνημείων, το Ιμερέτ έχει την τρίτη θέση και η βασιλική πλατεία με το σπίτι του Μεχμέτ Αλή την τέταρτη. Την πρώτη και δεύτερη θέση κατέχουν το υδραγωγείο και η ακρόπολη. Εύλογο είναι επομένως το επενδυτικό ενδιαφέρον για τα βακουφικά μνημεία, το οποίο δεν παραβλέπει ότι στους σύγχρονους τουριστικούς οδηγούς ο κατάλογος των εστιατορίων και των συναφών υπηρεσιών ανταγωνίζεται τον κατάλογο των μνημείων. Ωστόσο καμιά επένδυση δεν αθρώνει τους υπεύθυνους για την αλλοίωση της αστικής λειτουργίας των μοναδικών στοιχείων του οικισμού.

Στα μοναδικά στοιχεία του αστικού χώρου εντάσσονται κτίσματα που εξημερευτούν λειτουργίες και σκοπούς συνήθως διαφορετικούς από την κοινή κατοικία, το εμπόριο και τη μεταποίηση. Πρόκειται για κτίρια που δεν παρουσιάζουν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα και, αντίθετα με αυτό που συμβαίνει με τα τυπικά στοιχεία

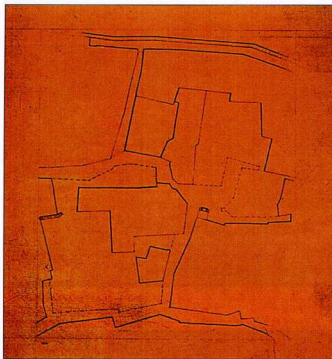
6. Το Ιμερέτ. Εσωτερικό αθίριο.

7. Το Ιμερέτ. Εσωτερικό αθίριο.

της συγκρότησης του αστικού ιστού, δεν αποτελούν συνεκτικό σύστημα. Ωστόσο, η παρουσία τους είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη συνολική εικόνα του οικισμού, καθώς αποτελούν αστικούς συντελεστές με διαχρονική αξία, παρά τους διαδοχικούς μετασχηματισμούς του ρόλου και της σημασίας τους. Ειδικά στον οικισμό της Παναγίας, η παρουσία μνημείων και μνημειακών συνθέσεων είναι πρωταρχικής σημασίας. Μοναδικά κτίσματα, όπως τα τείχη, η ακρόπολη, το Τέμενος της Μουσικής (Χαλίλ Πασά) και το σπίτι του Μεχμέτ Αλή, λειτουργούν διαχρονικά ως πρωταρχικά οργανωτικά στοιχεία του αστικού χώρου και ως σημεία αναφοράς. Ανεξάρτητα από τη σημερινή λειτουργία τους, που είναι διαφορετική από την αρχική, τα μνημεία δεν παύουν να αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία.

Το αρχοντικό του Μεχμέτ Αλή κατατάσσεται στα μνημεία του σημερινού οικισμού, αν και στην αρχική του φάση (πιθανότατα

8. Αποτύπωση του περιβάλλοντος χώρου της οικίας Μεχμέτ Αλή πριν από τη μεσοπολεμική διεύθυνση. Ανυπόγραφο σκαρίφημα που βρέθηκε στο αρχείο του Ιμαρέτ.

τον 18ο αιώνα) ήταν ένα από τα σημαντικά και προφανώς ολιγαριθμά αρχοντικά της μικρής πόλης. Η κατοικία του Μεχμέτ Αλή είναι από τις ελάχιστες στον ελλαδικό χώρο που διασώζουν τη χωριστή διάταξη των διαμερισμάτων των ανδρών (selamlık) και των γυναικών (harem). Σήμερα, ύστερα από προσθήκες και μετατροπές, που δεν έχουν πάντα αλλοιώσει τη βασική του τυπολογική ενότητα, το κτίσμα λειτουργεί ως εξέχον στοιχείο, ενώ παλαιότερα ήταν διακριτικά ενταγμένο στον ιστό.

Είναι αλήθεια ότι τα μνημεία, όπως και τα αξιόλογα σύγχρονα κτίρια συνδέονται με τους αναπτυξιακούς στόχους μιας πόλης. Καθώς μπορεί να αποτελούν πόλο αναφοράς για τους κατοίκους και τους επισκέπτες, λειτουργούν ελκυστικά για την εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων και συμβάλλουν στην κινητικότητα. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις μπορούν να εγκαθίστανται στο δημόσιο χώρο και στα μνημεία, γιατί μια τέτοια εγκατάσταση δεσμεύει το μνημείο σε βάρος όλων: κατοίκων, επισκεπτών, άλλων επενδυτών. Με αυτό το δεδομένο η αναβίωση των μνημείων πραγματοποιείται στο πλαίσιο επιχειρησιακών προγραμμάτων, με πρωτοβουλία των αρμόδιων φορέων που ανέλαβαν την αποκατάστασή τους και την ένταξη χρήσεων που διευρύνουν το δημόσιο χώρο της πόλης. Σε κάθε περίπτωση οι χρήσεις αυτές θα πρέπει να είναι συμβατές με τη λειτουργία του μνημείου.

Στην περίπτωση της αξιοποίησης των μνημείων της Καβάλας από την ΙΜΑΡΕΤ ΑΕ έχουμε τη δέσμευση μνημείων και την πρόβλεψη στο μεν Ιμαρέτ μιας συμβατής χρήσης, στο δε κονάκι του Μεχμέτ Αλή μιας ασυμβατάς χρήσης. Αλλά για κάθε προσβολή στον πολιτισμό ή στο δημόσιο χώρο, για κάθε μετατροπή του πρώτου σε εμπόρευμα, υπάρχει ένα άλλοθι. Το ζήτημα για τους επιστόμους είναι αν εργάζονται για να συντηρούν τα κτίρια ή για να συντηρούν το άλλοθι αυτό. Την υποσυγκριτική απόφαση για τη λειτουργία των μνημείων υποβάλλει μια αφαίρεση γνωστή στους επιστημονικούς κύκλους.

Παλαιότερα, η συνήθης πρακτική ήταν η επαναφορά του ιστορικού κτιρίου στην «αρχική» του φάση. Η επέμβαση αυτή είχε ως συνέπεια την απογύμνωση του μνημείου από όλες τις ενδιάμεσες φάσεις, με αποτέλεσμα να χάνονται όλες οι ιστο-

ρικές μαρτυρίες που οι διαδοχικές κατασκευές μπορούσαν να παρέχουν. Ακόμα, αυθαίρετες ερμηνείες και κατασκευές της δόξαν αρχικής μορφής αλλοιώναν σημαντικά ιστορικές κατασκευές των αποκατεστημένων κτιρίων. Σύμφωνα με τις νεότερες θέσεις που επικράτησαν και ισχύουν μέχρι σήμερα, οι προτεινόμενες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις για την ανάδειξη των ιστορικών φάσεων του κτιρίου είναι από τις πιο σύνθετες διαδικασίες, και εξαρτώνται κυρίως από το χαρακτήρα, την κατάσταση του κτιρίου, τη θέση του στον αστικό ιστό και τον απαραίτητο εκσυγχρονισμό του, ώστε το κτίριο αυτό να ανταποκριθεί στις σύγχρονες απαιτήσεις.

Στην περίπτωση των μνημείων της Καβάλας γίνεται μια αφαίρεση. Τα μνημεία απογυμνώνονται από τις ιστορίες τους. Επιστρέφουν στην αρχική τους φάση και η αξιολόγησή τους γίνεται με βάση μια ταξινόμηση: το κονάκι του Μεχμέτ Αλή είναι ένα από δεκάδες αρχοντικά, και το Ιμαρέτ είναι ένα από τα μοναστήρια που υπάρχουν σε επίσης ικανό αριθμό. Ως αριθμοί σε έναν κατάλογο ευρημάτων, σιωπηλά ως προς την ιστορική σημασία και την αστική λειτουργία τους, τα μνημεία μπορούν να φιλοξενούν ασοστικές χρήσεις. Έτσι, ο εξωτισμός της επίπλωσης του εσπιατορίου που θα λειτουργήσει στο κονάκι του Μεχμέτ Αλή, χωρίς να προσθέτει τίποτε στην ιστορική αξία του μνημείου, συσκοτίζει τις ιστορίες του, εκτρέπει την αστική λειτουργία του, ενώ παραγράφει και τους μορφωτικούς σκοπούς της Αγύππου και της Ελλάδας. Και για να θυμηθούμε τον Roland Barthes, η ταξινόμηση των αντικειμένων της τέχνης ως εμπορευμάτων σε έναν κόσμο ακατοίκητο, «καταργεί ταυτόχρονα και την πραγματικότητα της γης και εκείνη των ανθρώπων, δεν μας δίνει καμιά πληροφορία για την παρούσα κατάσταση, δηλαδή ιστορική, και έτσι το ίδιο το μνημείο κατατάσσεται ανεξήγητο και συνακόλουθα, δεν έχει κανένα νόημα»².

Σημειώσεις

1. Δ. Αζιώτης, *Το ελάχιστον της ζωής του*, Κέδρος, Αθήνα 1999, σ. 386.
2. Roland Barthes, *Μυθολογίες*, εκδ. Πάπια, Αθήνα 1979, σ. 98.

Βιβλιογραφία

- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ν., ΝΟΜΙΚΟΣ Μ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Kavala Intra Muros*, Δήμος Καβάλας, Καβάλα 1992.
 ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Α., «Το κονάκι του Μουχαμμέντ Αλί Παρά στην Καβάλα», στο *Επιμνημια αρχοντικά της τουρκοκρατίας*, ΕΜΠ, Αθήνα 1986, σ. 13-28.
 ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Α., «Το Ιμαρέτ της Καβάλας», *Μακεδονικά* 1986, σ. 203-265.

Kavala: Reuse or the Bric-a-Brac of Monuments

Aristi Papadopoulou

The Imaret and the dwelling complex of the founder of the last Egyptian dynasty are two of the most important urban features of the historic center of Kavala. Nowadays their destiny is connected with the viability of a firm, in spite of the Law 1490/8 of 1984, which provides the restoration and revival of real estates "for the benefit of cultural causes of both sides", that is the Greek and the Egyptian one.

Having as starting-point the lodgings of Mohammed Ali, two urban interventions have been carried out: the first, that caused the tearing down of a large number of houses, was the construction of Imaret, which housed educational and charitable functions; the second had to do with the formation of the royal square, which was decorated with the statue of his lordship. The mansion, although it was inconspicuously incorporated in the urban network in its initial phase, is today a sticking out architecture. Since the mid-war years it has been used as a museum, forming an entity with the royal square. The worries of the Egyptian part and of the local society for its preservation are justifiable, however the perspective to be reused as a restaurant, and thus to be treated "as a merchandise, at the expense of both societies, on the one hand monopolizes the development targets connected with this monument, and on the other shrinks and reduces the public space of the city.